

K tématu významných moravských učitelů bych chtěla přispět vzpomínkou na přírodovědce, organizátora, kulturního a sociálního pracovníka, redaktora a středoškolského profesora JANA KRANICHA (1870 - 1932). Kranich je bezesporu významnou osobností českého školství, a jako takovému mu byla věnována pozornost v pracích o dějinách učitelstva.¹ Ve svém příspěvku chci připomenout významné etapy Kranichova života a jeho tvorby, blíže se zaměřit na časopis *Příroda a škola* a také na spolupráci s Romualdem Prombergem při vydávání školních obrazů.

Jan Kranich se narodil **24. 12. 1870 v Dolních Studénkách** u Šumperka. Vystudoval český učitelský ústav v Příboře (absolvoval v červenci 1891) a pak učil na obecných školách na Zábřežsku, Novojičínsku a Frýdecko-Místecku. V roce 1895 se oženil s Kristinou Hejtmánkovou, s níž měl dvě dcery, Jarmilu a Vlastu. V letech 1897 - 1903 byl učitelem na měšťanské škole v **Příboře**, později cvičným učitelem na učitelském ústavu (pedagogiu) v **Brně** (1903 - 1905). Ve školním roce 1903/1904 navštěvoval v Brně jako mimořádný posluchač na české vysoké škole technické přednášky z matematiky, fyziky, všeobecné zoologie a srovnávací anatomie.

Od října 1905 byl jmenován profesorem (hlavním učitelem) českého učitelského ústavu ve **Slezské (Polské) Ostravě** a zde působil až do odchodu do výslužby v roce 1921. Učil matematiku, přírodopis, přírodopyt, němčinu, pedagogiku, dějepis, krasopis a tělocvik. Od r. 1912 do poloviny 20. let (1925 - 1926) pak ještě působil na částečný úvazek na ostravské horní škole (Bergschule) - fyziku, chemii a mineralogii učil česky i německy.² Zároveň se věnoval publikační, redakční a spolkové činnosti.

Už v roce 1903 založil Kranich populárně vědecký časopis **Příroda a škola**, ve kterém pracoval jako redaktor. Při něm vydal v edici **Knihovna Přírody a školy** dvanáct úspěšných přírodovědných titulů. V roce 1898 spoluredigoval jubilejní a později několikrát oceněné dílo **Moravské Kravařsko**. Poslední čtyři roky života redigoval čtyřsvazkové dílo **Kamenouhelné doly ostravsko-karvinského revíru** - českou a německou publikaci ke 100. výročí jejich otevření. Přispíval do časopisů i do denního tisku, přeložil z němčiny a polštiny několik populárně vědeckých a pedagogických spisů, připravil pro české vydání soubor nástěnných obrazů pro zoologii - **Biologické obrazy živočichopisné**.

¹ *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. Sešit 1. Opava : Optys; Ostrava : Ostravská univerzita, 1993, s. 68 - 69. (autor hesla Zdeněk Filip)

FILIP, Z. *Učitelské portréty*. Olomouc : Vydavatelství UP, 1996, s. 35 - 36.

FILIP, Z. Jan Kranich. In *Slovník učitelských osobností okresu Šumperk*. Šumperk : Českomoravský odborový svaz pracovníků školství, 1990, s. 95 - 97.

KREJČÍ, V. Sté výročí narození Jana Kranicha, významného učitele, přírodovědce a veřejného pracovníka. *Zpravodaj Krajské sekce pro dějiny učitelstva*, 1971, č. 7, s. 23 - 24; 1969/1970, č. 6, s. 5 - 6 (J. K. jako příklad zpracování hesla pro slovník).

² Údaje o pedagogické činnosti jsou čerpány z archivních materiálů Vlastivědného muzea /dále jen VM/ v Šumperku: žádost o udělení místa z roku 1913 (sig. H 5887), doklady k působení na horní škole (sig. H 5889, H 5920) a z výroční zprávy c. k. ústavu ku vzdělávání učitelů v Polské Ostravě z roku 1909 (fond oddělení dějin školství Muzea Komenského /dále jen ODŠ MK/ v Přerově, sig. VZ 375). Podle archivních materiálů byly doplněny a zpřesněny i životopisné údaje (fond VM v Šumperku, sig. H 5884).

Z jeho vlastních publikací zaujala již první větší práce - v roce 1901 vydal vlastním nákladem **Přehled věd přírodních**. Úspěšný titul převzal k dalším vydáním R. Promberger v Olomouci. Přehled byl určen jako pomocná kniha pro studující středních škol a jako užitečná příručka ke zkoušce způsobilosti pro školy měšťanské, později sloužil jako kompendium hlavních přírodovědných oborů - tělovědy, zoologie, botaniky, mineralogie, geologie, chemie a fyziky. Byl postupně doplňován dalšími texty a ilustracemi, v následujících vydáních v letech 1925 - 1930 se jednalo až o 7 samostatných svazků. Jan Kranich upravil podle jiných spisů učebnici **Rostlinopis pro nižší školy zemědělské** - vydalo ji v roce 1928 Ministerstvo zemědělství.

Obsáhlý text by mohl být věnován spolkové činnosti - působil v řadě učitelských, vzdělávacích a charitativních spolků, z nichž některé sám založil. Jeden spolek však nelze stručně nevzpomenout - Jan Kranich byl v roce 1908 u vzniku **Přírodovědecké společnosti v Moravské Ostravě** a po dvanáctiletém působení ve funkci místopředsedy se stal v roce 1920 jejím předsedou. Úkolem spolku byla propagace přírodních věd a organizace přírodovědné práce na Moravě.

Vědeckou práci uvnitř spolku podporoval Kranich mj. zřízením odborné knihovny a čítárny (odkázal jí v poslední vůli i část své kvalitní knihovny), publikování výsledků vědeckého bádání umožnil vydáváním spolkové ročenky **Sborník Přírodovědecké společnosti v Moravské Ostravě** - v letech 1921 - 1931 připravil šest svazků. Díky kontaktům s předními přírodovědci je získával i pro přednáškovou činnost v Ostravě a také svými dalšími počiny (spoluprací s ostravským muzeem, organizací promítání přírodovědných filmů, ale třeba i koncertů) přispěl k rozvoji společenského a kulturního života v Ostravě.³

Jan Kranich byl za svou mnohostrannou a obecně uznávanou činnost oceněn řadou čestných členství, stal se mj. v roce 1905 čestným občanem rodných Dolních Studének. Roku 1920 dostal z Ministerstva školství a národní osvěty odměnu 1 000 Kč za činnost na poli pedagogickém a literárním.

Při psaní různých hodnocení a vzpomínek na Jana Kranicha se autoři shodují na tom, že to byl muž plný nápadů, pracovitý, houževnatý, aktivní, energický a přátelský. Byl všestranný: jeho hlavní zájem byla chemie, ale časem obsáhl všechny obory přírodních věd. Byl propagátor radiofonie a spoluzakladatel ostravské rozhlasové stanice, fotograf - amatér, zajímal se o polní hospodářství, meteorologii (zřídil meteorologickou stanici v Hrušově), miloval divadlo a hudbu (hrál na violoncello a měl přátele v Českém kvartetu). Velké pracovní vypětí se neblaze podepsalo na jeho zdravotním stavu a znemožnilo mu vykonávat učitelské povolání, po jednoroční zdravotní dovolené (1920/1921) byl dán ze zdravotních příčin na trvalý odpočinek. V roce 1922 se stal J. Kranich předsedou **Okresní péče o mládež ve Slezské Ostravě**, byl rovněž místopředsedou České zemské ústředny pro péči o mládež ve Slezsku, jeho přičiněním byl mj. založen Dětský domov s ozdravovnou v Čeladné.

K jeho 60. narozeninám byl vydán (s vročením 1931) šestý svazek Sborníku Přírodovědecké společnosti s úvodní hodnotící studií Josefa Podpěry. Václav Šusta zde uveřejnil stať o nově objevené zkamenělině (kořenu kapradiny z doby kamenouhelné), na jubileum počest pojmenované *Rhizomopteris kranichii*.⁴ Půl roku nato, v dalším ročníku, byl Jan Kranich už vzpomenut v nekrologu - zemřel **28. 6. 1932 v Ostravě**.⁵

V roce 1935, k slavnostnímu odhalení pamětní desky na Kranichově rodném domku v Dolních Studénkách, byl vydán sborníček *In memoriam Jana Kranicha* - v 17 příspěv-

³ VODIČKA, J. Za profesorem Janem Kranichem. *Sborník Přírodovědecké společnosti v Mor. Ostravě*, 1931/1932, roč. 7, s. 187 - 190.

⁴ PODPĚRA, J. Prof. Janu Kranichovi! *Sborník Přírodovědecké společnosti v Mor. Ostravě*, 1930/31, roč. 6, s. 7 - 11; s. 223 - 229 (text V. Šusty).

Též: MERTA, F. Prof. Jan Kranich šedesátníkem. *Komenský*, 1930/1931, roč. 58, č. 5, s. 202 - 203.

⁵ Viz VODIČKA, J. Op. cit. Datum úmrtí J. K. je v řadě materiálů uvedeno nesprávně.

cích je Kranich oslavován svými přáteli a spolupracovníky, poslední příspěvek je přetiskem jeho vzpomínek na studijní pobyt v Anglii.⁶

Část pozůstalosti Jana Kranicha (osobní a úřední korespondence, doklady, fotografie, několik rukopisů a publikací) je dnes uložena ve sbírkách Vlastivědného muzea v Šumperku.⁷

ČASOPIS PŘÍRODA A ŠKOLA

V této části příspěvku bych chtěla upřesnit vznik časopisu a jeho historii, zejména v době působení Jana Kranicha. Muzeum Komenského v Přerově má tento časopis kompletní do roku 1951, takže jsem sporné informace v dosavadní literatuře mohla ověřit přímo v jednotlivých ročnících.⁸

Úmyslem Jana Kranicha při vydávání měsíčníku Příroda a škola bylo vytvořit odlišný typ k již vycházejícím: Živě a Vesmíru. Kranich se zaměřil na čtenáře z řad učitelstva, časopis měl být mostem jednak mezi vědeckou literaturou a školní praxí, jednak mezi školou, přírodou a životem. Chtěl časopis, který by podporoval snahy po reformě a zdokonalení přírodovědného vyučování u nás a napomáhal přírodovědnému vzdělání učitelů ve všech oborech přírodních věd (zoologie, antropologie, zdravotvěda, botanika, biologie, paleontologie, fyzika, astronomie, meteorologie, technologie, mineralogie, geologie, chemie, zeměpisu, hospodářství). Měl informovat o nových reformních proudech v cizině, o nových metodách, přinášel i praktické ukázky a návody, nebránil se výměně zkušeností a názorů.⁹

První číslo 1. ročníku **Přírody a školy**, s podtitulem **Časopis pro vyučování přírodovědecké**, vyšlo v lednu 1903. Ročník (8 čísel) byl ukončen v září, na žádost učitelů, aby mohl 2. ročník vycházet v souladu se školním rokem – ten pak byl vydáván od října 1903 do července 1904, v rozsahu 10 čísel. Na závěr 2. ročníku uveřejnil Jan Kranich text, v němž bilancuje dva roky vydávání a oznamuje úmysl rozdělit časopis na dvě svébytné části – všeobecnou (teoretickou) s názvem Příroda a školskou (praktickou) s názvem Příroda a škola.¹⁰

V této struktuře vycházel časopis od 3. ročníku (září 1904 - červen 1905, 10 čísel), s podnázvem **Měsíčník přírodovědecký a časopis pro vyučování přírodovědné**, obojí se samostatným číslováním. Uvedená podoba, s drobnými změnami v názvech, a periodičita vydržely časopisu do července 1914 (12. ročník) - některé ročníky vycházely od října do července.

⁶ NEZBEDA, V. (ed.). *In memoriam Jana Kranicha*. Brno : Moravský legionář, 1935. 45 s.

V roce 1907 podnikl Kranich s dr. Vladimírem Novákem, profesorem vysoké školy technické v Brně a spolupracovníkem časopisu *Příroda a škola*, měsíční studijní cestu do Anglie a Německa, kde si prohlédli moderní univerzitní fyzikální a chemické ústavy a přírodovědecká muzea. Kranich se tady zúčastnil 3. světového kongresu esperantistů (Cambridge 10. - 17. 8. 1907) a je zachycen na oficiální fotografii mj. společně s Josefem Krumpholcem a Theodorem Čejkou (fotografie ve fondu ODŠ MK v Přerově, sig. AP 32/223a).

⁷ Soupis: FILIP, Z. *Jan Kranich (1870 - 1932) : Pozůstalost*. Šumperk : Okresní vlastivědné muzeum, 1981. 9 s. Několik materiálů z pozůstalosti se vztahuje k osobnosti Josefa Úlehly: korespondenční lístek J. Úlehly Janu Kranichovi a dopisnice s portrétem J. Úlehly z roku 1922, na které je poděkování za pozdrav k narozeninám (sig. H 5926). Mezi rukopisy se nachází Kranichova pětistránková ručně psaná přednáška z roku 1900 s názvem *Úlehla o pokrokovém hnutí v moravském učitelstvu* (sig. H 5936).

⁸ O časopisu viz: ŠTRAUS, J. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. Praha : Ústřední sekce pro zpracování dějin učitelstva, 1968, s. 176 - 180.

JÍLEK, V. Vzpomínka na profesora Kranicha. *Severní Morava*, 1970, sv. 19, s. 74 - 75.

STEJSKAL, J. V. Za prof. Janem Kranichem. *Příroda*, 1932, roč. 25, č. 7, s. 260 - 261.

NOVÁK, V. Dvacet ročníků Přírody. *Příroda*, 1927, roč. 20, č. 12, s. 321 - 322.

KLIKA, J. Čtyřicet let časopisu Příroda. *Příroda*, 1947/1948, roč. 40, s. 252 - 254.

⁹ Volně podle: KRANICH, J. Náš úkol a cíl. *Příroda a škola*, 1903, roč. 1, č. 1, s. 1 - 2.

¹⁰ KRANICH, J. Ct. odběratelům Přírody a školy. *Příroda a škola*. 1903/1904, roč. 2, č. 10, nestr.

Bez ohledu na vydavatele pracoval Kranich jako hlavní redaktor, zpočátku sám (1. - 2. ročník), v dalších letech se spoluredaktory a redakční radou. Výrazným spolupracovníkem a přítelem mu byl univerzitní profesor dr. Eduard Babák (1873 - 1926).¹¹

Příroda a škola se tiskla do roku 1914 převážně v Hranicích. Kranich sem dojížděl z Brna a později z Ostravy. Brzy se objevily finanční nesnáze, způsobené nepořádnými předplatiteli a velkými režijními náklady. Také Zemská školní rada v Opavě, na rozdíl od Zemských školních rad v Brně (pro Moravu) a v Praze (pro Čechy) nereagovala na Kranichovu žádost doporučit časopis slezským školám. Podařilo se však k vydávání získat v roce 1905 a 1906 podporu 400 K ze Zemského výboru Markrabství moravského.¹²

První až pátý ročník vydal Kranich vlastním nákladem (nesehnal nakladatele), souběžně s tím vycházela edice Knihovna Přírody a školy. Finanční ztráty ho přinutily předat časopis na tři ročníky (6. - 8. roč., 1907 - 1910) R. Prombergrovi do Olomouce. Nedařilo se však spojit přijatelnou cenu s hodnotným obsahem, a tak si vzal Kranich časopis zpět (9. - 12. roč., 1910 - 1914), s představou, že tak lépe splatí dosavadní dluhy.¹³ Časopis byl v té době prezentován jako orgán přírodovědeckých klubů a společností několika měst (Brno, Plzeň, Prostějov, Moravská Ostrava, Praha).

Přes první světovou válku časopis nevycházel. Další, 13. ročník, začal v lednu 1918 vydávat opět Jan Kranich, když ještě před válkou R. Promberger zpětné převzetí odmítl.¹⁴ Kranicha finančně podpořila Učitelská záložna v Brně, časopis se tiskl v Zábřehu. S názvem - **Příroda, ilustrovaný měsíčník přírodovědecký** - se změnil i charakter časopisu. Přichází o svou školní část, je spíše populárně naučný, přírodovědnému vyučování jsou věnovány pouze nečetné jednotlivé články. Desáté číslo se podařilo vydat až v únoru 1919.

Trvající finanční obtíže způsobily, že 1. číslo následujícího 14. ročníku vyšlo až v květnu 1919. Tento ročník (1919/1920) prodal Kranich do nákladu a vlastnictví Jedličkovu ústavu v Praze.¹⁵ Vydání jednotlivých čísel bylo nepravidelné, skončilo značným deficitem a Jedličkův ústav s časopisem skončil.

Od 15. ročníku v roce 1922 (leden až prosinec) vycházel časopis Příroda s obnoveným podnázvem **Ilustrovaný měsíčník přírodovědecký a časopis pro vyučování přírodovědné u Barviče a Novotného v Brně**. Redaktoru Janu Kranichovi má pomáhat jedenáctičlenný redakční sbor. Články k vyučování se objevují v rubrice Příroda a škola, která se od 20. ročníku stává nepříliš rozsáhlou přílohou.

Jan Kranich ukončil svou redakční práci v časopise Příroda koncem roku 1925 (18. ročník). Jako redaktor je s Janem Zavřelem uveden ještě v roce 1926, v redakční radě zůstal do roku 1929.

Zvláštní školskou přílohu si časopis udržel (byť v podobě „oddílu“, řízeného postupně Otakarem Krieblem, Rudolfem Pelíškem a Bruno Valouškem, Miroslavem Fendrychem a Josefem Šulou) do 39. ročníku (leden 1947 - duben 1948, 8 čísel). Časopis byl od 30. let, přes celou válku až do roku 1948, vydáván v Brně, s vydatnou podporou Baťových závodů ve Zlíně (jako orgán Studijních ústavů závodů Baťa a. s.). Z finančních důvodů byl od 40. ročníku, který vycházel paralelně s brněnským 39. ročníkem od září 1947 do června 1948, předán do Prahy, do velkého nakladatelského koncernu Brázda. Název zněl: **Příroda, ilustrovaný měsíčník přírodovědecký**. Časopis zůstal fakticky bez školské přílohy, i když byla zpočátku snaha ji rozběhnout. Od 42. ročníku (1949) ze změnil výrazně formát, objevuje se větší množství černobílých fotografií. Příroda přestala vycházet v roce 1951 (ukončený 44. ročník).

Miroslav Fendrych pokračoval v tradicích Přírody a školy časopisem Přírodověda a výchova - časopis pro didaktiku přírodních věd, který vydával a řídil v letech 1947 - 1950

¹¹ KRANICH, J. Prof. dr. E. Babák a Příroda. *Příroda*, 1926, roč. 19, č. 7 - 8, s. 214 - 218.

¹² Fond VM v Šumperku, sig. H 5928/1 - 2.

¹³ Fond Vlastivědného muzea /dále jen VM/ v Olomouci, sig. Pb 3097.

¹⁴ Fond VM v Olomouci, sig. Pb 3163 (dopis z r. 1913), sig. Pb 3106 (dopis z r. 1914).

¹⁵ Kranich zde měl dle vlastních slov vést Přírodovědeckou laboratoř. Z přesídlení do Prahy sešlo pro nemoc v rodině. Viz: KRANICH, J. Prof. dr. E. Babák a Příroda. *Op. cit.* (11), s. 217.

(1. až 3. ročník). Štafetu přírodopisného školského časopisu pak převzaly od září 1950 Přírodní vědy ve škole.

ŠKOLNÍ OBRAZY

Ráda bych v této části příspěvku objasnila okolnosti vydávání **Biologických obrazů živočichopisných a Kranichův** podíl na něm.

Ve sborníku, který vyšel v roce 1931 Romualdu Prombergovi k 75. narozeninám, publikoval Jan Kranich vzpomínku, příznačně nazvanou *Čtyřicet let v zajetí Prombergově*.¹⁶ Zabývá se v ní spoluprací s nakladatelem, který mu několikrát pomohl převzetím finančně nezvládnutého podniku, i když spolupráce nebyla tak idylická, jak potom v jubilejních sbornících čteme. Po prostudování části Prombergovy pozůstalosti ve Vlastivědném muzeu v Olomouci si můžeme udělat obrázek o tom, jak jejich společná práce na vydávání obrazů vypadala.¹⁷

Kranichovou zásluhou je, že tyto původem německé obrazy (č. 1 - 5 souboru) poprvé představil českým učitelům, a to na výstavě učebních pomůcek při zemské učitelské konferenci v Brně v roce 1904. Vydával je postupně od roku 1903 berlínský nakladatel **Paul Parey (Biologische Wandtafeln zur Tierkunde)**. Jsou to velké tabule rozměru 106 x 86 cm, mnohobarevné, typově zcela odlišné od obrazů, které byly do té doby běžné. Jako jejich přednost byl vyzdvihován soulad s tzv. biologickým směrem vyučování přírodopisu, byla oceňována jejich velikost a obsažnost. Ukazovaly na hlavním obrazu nejen vzhled zvířete, ale také prostředí, ve kterém žilo, i jeho potravu, na vedlejších obrázcích rovněž detaily jeho těla, průřezy nebo srovnání s příbuznými druhy.

Autorem obrazů byl **Johann Schröder**, malířem **Albert Kull**. Jan Kranich si domluvil s nakladatelem výhradní právo na jejich vydávání v češtině formou vlastního nákladu, záhy ale seznal, že tato akce je nad jeho síly. Náklady spojené s přepravou, přitisky a distribucí pak převzal R. Promberger. Od roku 1908 je začali v češtině vydávat v jednotlivých řadách - po 5 obrazech.

Podnik se rozběhl velmi slibně - do roku 1913 vyšlo 55 tabulí, ale kvůli válce pak do roku 1920 nic. Dosavadní obrazy byly r. 1920 částečně rozebrané, souběžně vycházely nové (č. 56 - 70 v roce 1920) a dotiskovaly se nejžádanější (přes 20 obrazů). Od roku 1926 se čekalo na německé vydání posledních 4 tabulí (u Pareye vyšlo v letech 1903 - 1926 prokazatelně 71 obrazů).

Uvádí se, že v českém vydání bylo vydáno 75 obrazů. Tento údaj pochází z Kranichova vlastnoručně vyplněného osobního výkazu z roku 1930,¹⁸ odkud byl pak přejímán přes text J. Podpěry do dalších prací. Byl to jistě Kranichův záměr, faktem však je, že v roce 1922 je uveden v časopise *Příroda* jako závěrečný obraz č. 70 Lenochoď tříprstý¹⁹ a že ještě v roce 1937 nabízí *Seznam učebních pomůcek Ústředního nakladatelství a knižkupectví učitelstva československého jen 71 obrazů*, stejně jako katalog firmy Logia.²⁰ Zřejmě posledním obrazem, který skutečně v českém vydání vyšel, bylo č. 71 - Velryba grónská.²¹ O jeho schválení žádal nakladatel v roce 1928, inzerován je v roce 1929 i v roce

¹⁶ VYBÍRAL, B. (ed.). *Romualdu Prombergovi k pětasedmdesátce*. Olomouc : Nákl. vlastním, 1931. 151 s.

¹⁷ Obsáhlá pozůstalost olomouckého nakladatele R. Prombergova (8. 2. 1856 - 27. 10. 1932) se nachází v archivu Vlastivědného muzea v Olomouci (signatura Pb). Zahrnuje korespondenci, vydavatelské doklady, reklamní tisky a vlastní tisky k produkci nakladatelství. Ve vztahu k danému tématu se jeví jako nejobjevnější česká a německá korespondence k vydávání, dochované posudky obrazů a propagační tisky.

¹⁸ Fond VM v Šumperku, sig. H 5883.

¹⁹ STEJSKAL, J. V. *Biologické obrazy živočichopisné. Příroda*, 1922, roč. 15, č. 5 - 6, s. 230 - 231.

²⁰ *Seznam učebních pomůcek pro školy všeobecně vzdělávací*. 1. díl. Praha : ÚNKUČS, 1937. 166 s. (fond ODŠ MK v Přerově, 1871/92).

Seznam obrazů a map. Praha : Logia, 1931. 52 s. [s vloženými dodatky za r. 1934 a 1938] (fond ODŠ MK v Přerově, 190/83/61).

²¹ Ve sbírkovém fondu školních obrazů ODŠ MK v Přerově se nacházejí obrazy tohoto souboru téměř kompletní, k dnešnímu dni chybí tisky 9 čísel obrazů (29, 52, 56, 59, 60, 61, 65, 68, 71).

1937. Lze předpokládat, že po Kranichově a Prombergově smrti (oba 1932) už nebyla vůle a možnost celý soubor dotáhnout do konce.

Jan Kranich obrazy tzv. pořádal. **Česká verze** vznikala velmi složitě. Berlínský nakladatel poslal na Moravu obraz s německými popisky (v první zásilce to byly najednou obrazy č. 1 - 40). Jan Kranich je přeložil do češtiny, českou verzí přelepil německý text a obraz poslal do Stuttgartu tiskaři Emilu Hochdanzovi, který udělal na obraz bez popisků český přitisk a vrátil vše ke korektuře Kranichovi. Po schválené korektuře a dotištění ve Stuttgartu se obrazy v požadovaném počtu kusů dostaly přímo, nebo přes Berlín do Olomouce k R. Prombergovi. Tady se ještě obrazy upravily podlepením a distribuovaly do škol. To se opakovalo při každé nové sérii obrazů a při zajištění většího množství objednávek ze škol.

Takto probíhala spolupráce i po první světové válce. Jak je patrné z korespondence, od roku 1922 docházelo k neshodám se stuttgartským tiskařem a v roce 1925 ukončil Promberger zadávání přitisků v Německu. Do konce vydávání obrazů pak české přitisky prováděl Grafický ústav umělecký Bilík a spol. z Brna, poslední kontakty mezi Berlínem, Brnem a Olomoucí jsou dokladovány v roce 1930.

Aby se obrazy lépe prodaly, vydávaly se i speciální katalogy s reprodukcemi obrazů, převzaté rovněž z Berlína, které překládal Jan Kranich. Jednotlivé obrazy byly tištěny nebo vkládány jako přílohy do učebnic přírodopisu, které u Prombergra vycházely (mj. Úlehlovy učebnice), nebo byly reprodukovány v časopise Příroda a škola.²²

Promberger odebíral české i německé verze obrazů, od r. 1910 se pokoušel prorazit na Balkán. Potíže se mu nevyhnuły ani na domácím trhu. Jak vyplývá z německé korespondence mezi R. Prombergem a P. Pareyem, získal v roce 1908 tábořský nakladatel Karel Janský prvních 40 obrazů přímo z lipského obchodu, přelepoval německé nápisy českými a prodával je. Narušoval tak exkluzivitu Kranichových a Prombergových práv na vydání v češtině.²³ V roce 1925 zase přešovská firma Stehr odebírala obrazy bez textů a přidávala k nim slovenské popisky. Tím připravovala Prombergra o zákazníky, protože slovenské školy používaly i české obrazy, které jim byly doporučeny ministerstvem pro vyučování.²⁴

V době Rakousko-Uherska bylo běžné, že **schválení pro výuku** od ministerstva školství (kultu a vyučování) bylo udělováno jen pomůckám již vydaným. Pro nakladatele to znamenalo značný finanční risk, protože pomůcka nemusela být schválena, a tím se omezil její prodej. Kranichovy obrazy se pro školy schvalovaly po řadách. Již v roce 1908 bylo prvních 40 schváleno pro obecné, měšťanské a střední školy a pro učitelské ústavy, po č. 55 získaly obrazy schválení v roce 1913. Ve 20. letech dělalo Prombergovi největší problémy schválení obrazů pro vyšší stupeň - pro střední školy a ústavy učitelské je získal v březnu 1921, pro zemědělské školy v roce 1923. Pro slovenské školy byly obrazy č. 1 - 36 (jiné obrazy než v českém číslování) schváleny v roce 1934.

Z archiválií si můžeme udělat představu o jednáních kolem posudků, které byly podkladem k udělení či neudělení schvalovací doložky. U Kranichových obrazů měla na obsah posudků vliv politická situace i konkurenční boj. V začátcích jejich českého vydávání odpovídající české obrazy neexistovaly. Užívaly se jiné řady schválených německých obrazů, které prodávala s českými popisky naše nakladatelství, zejména tzv. Meinholdovy

²² U Prombergra vycházely od r. 1898 učebnice *Přírodopis pro měšťanské školy dívčí* (autoři Josef Groulík a Josef Úlehla) a *Přírodopis pro měšťanské školy chlapecké* (Josef Groulík, Josef Úlehla a Rudolf Hampl) v různých stupních a vydáních až do r. 1936. Nejvíce reprodukcí lze nalézt v letech 1910 - 1911 (fond ODS MK v Přerově, sig. S 28 813, S 7853).

Od září 1904 se v *Přírodě a škole* objevují nepravdělně reprodukcce obrazů s obsáhlým výkladem od různých autorů (František Klapálek, B. Bauše, Jiří Janda), nebo se stručným popisem.

Výklad přímo k obrazům mohli učitelé čerpat ve Schrödrově učebnici přírodopisu *Grundriss der Naturkunde für Volksschulen* (v roce 1910 vyšla ve 3. vydání u P. Pareye). V Německu vycházel navíc ke každému obrazu zdarma jednostránkový text pro učitele - popis a metodický návod. Jan Kranich zamýšlel totéž i v češtině.

²³ Fond VM v Olomouci, sig. Pb 8049, Pb 8129.

²⁴ Fond VM v Olomouci, sig. Pb 1925, Pb 6992 - 6998.

Nástěnné obrazy zoologické, vydávané od r. 1886 K. Janským (156 obrazů), Englederovy Nástěnné obrazy přírodopisné (vyd. I. L. Kober, 60 obrazů), Geroldovy obrazy (vyd. A. Kreidl, 64 obrazů), Leutemannovy obrazy (vyd. A. Kreidl a Logia, 92 obrazů). To se změnilo po vzniku samostatného státu. Snaha o původní české pomůcky, sdílená učiteli všech předmětů a stupňů škol i českými nakladateli, umožnila rozvoj i v oblasti přírodopisných školních obrazů. V červnu roku 1921 byl schválen první obraz ze souboru České obrazy zoologické za redakce Jiřího Jandy, ve 30. letech začal vycházet velký soubor Příroda v obrazech od Gustava Daňka.

Jestliže uvádí Josef Podpěra v roce 1931, že Kranichovy obrazy „...nemálo přispěly k rozšíření biologického směru vyučovacího na našich školách a byly podle jednomyslného úsudku znalců nejlepšími pomůckami své doby...“, lze najít v Prombergově pozůstalosti řadu argumentů k polemice.²⁵ Je pochopitelné, že posudky v katalogích a inzerce v pedagogických časopisech byly plné chvály a obdivu. Nejvíce citovaná recenze od učitelstva školního okresu roudnického z roku 1904 vyzdvihuje dostatečnou velikost, obsah, zřetelnost, umělecké provedení, přiměřenou cenu – to vše je staví nad tehdejší, rovněž cizí produkci.²⁶

Archivované posudky jsou velmi detailní, ale i kritické. Až na výjimky (J. Podpěra, J. Janda) jsou anonymní, protože ministerstvo posílalo nakladateli kopie bez jmen autorů, kterými byli odborní přírodovědci i učitelé z praxe. Obrazům se přiznává řada předností, do r. 1913 jsou hodnoceny jako ne sice bezchybné, ale přírodopisnému vyučování vyhovující. Doporučováno je napravit nedostatky dodatečným výkladem učitele, na nižším stupni se mají vedlejší obrázky zakrývat pruhem papíru, aby žáky nerozptylovaly. Výtky se objevují tím silněji, čím více českých zoologických obrazů je na trhu. Nejvíce je kritizována zručnost malíře, v neposlední řadě evidentní cizí původ. Podle recenzentů se výtvarník prohřešuje monotónním figurálním pojetím zejména ptáků - nedokáže vystihnout typickou siluetu. Na obraze jsou praktické chyby při znázorňování detailních vedlejších obrazů, často nejsou dodrženy proporce těla. Kritice je podrobena botanická stránka obrazů a zachycení krajiny, paradoxně k velikosti obrazů také přehlněnost a malá zřetelnost na větší vzdálenost.²⁷

Malíř (A. Kull) zřejmě opravdu v některých případech pracoval podle vycpanin a krajinu zpodobnil někde spíše podle svých představ, než podle reality a skutečného vzhledu rostlin a stromů. Chyby v souběhu fauny a flóry, např. doba květu stromů a velikost ptáčích mládřat, by však měly jít na vrub autora (J. Schröder). Nečeské prostředí (typické německé domy, vzhled krajiny) se dotýkalo v té době vlasteneckých učitelů velmi citelně. Kranichova práce není předmětem kritiky - jeho popisy jsou odborně správné, srozumitelné.

Jan Kranich si byl některých nedostatků obrazů vědom. V dopise R. Prombergovi z roku 1923 píše: „Mně samému se nelíbí strnulost mnohých obrazů, ale co bylo dělati? Musili jsme ~~obrazy přijati tak, jak byly.~~“ Vyjadřuje se tu také k dalšímu schvalovacímu řízení pro střední školy - je patrná určitá rezignace, doporučuje Prombergovi, aby na schvalování příliš netlačil, dosavadní by mělo stačit. Uvědomuje si, že německý původ obrazů je vyrazuje ze hry. „Můj návrh tedy: Přijati rozhodnutí ministerstva mlčky a prodávati obrazy dále. ... Ostatně, víte sám dobře, že školy se o schválení příliš nestarají. Kupují, co se jim líbí.“²⁸

²⁵ Toto pochvalné hodnocení pochází přímo od Jana Kranicha, který ho napsal v osobním výkaze z roku 1930 (fond VM v Šumperku, sig. H 5883). Do literatury ho uvedl J. Podpěra, když tento osobní výkaz se vpisky získal jako podklad přímo od J. Kranicha pro svůj text ve *Sborníku Přírodovědecké společnosti*. Vyplyvá to ze srovnání archiválií VM v Šumperku s texty o J. Kranichovi (Podpěra, Stejskal a další).

²⁶ Např.: *Oznamovatel knihkupectví R. Prombergra v Olomouci*, 1908, č. 64, nestr. (fond VM v Olomouci, sig. Pb 8151).

²⁷ Fond VM v Olomouci, sig. Pb 8710 - 8713, Pb 8716, Pb 8146.

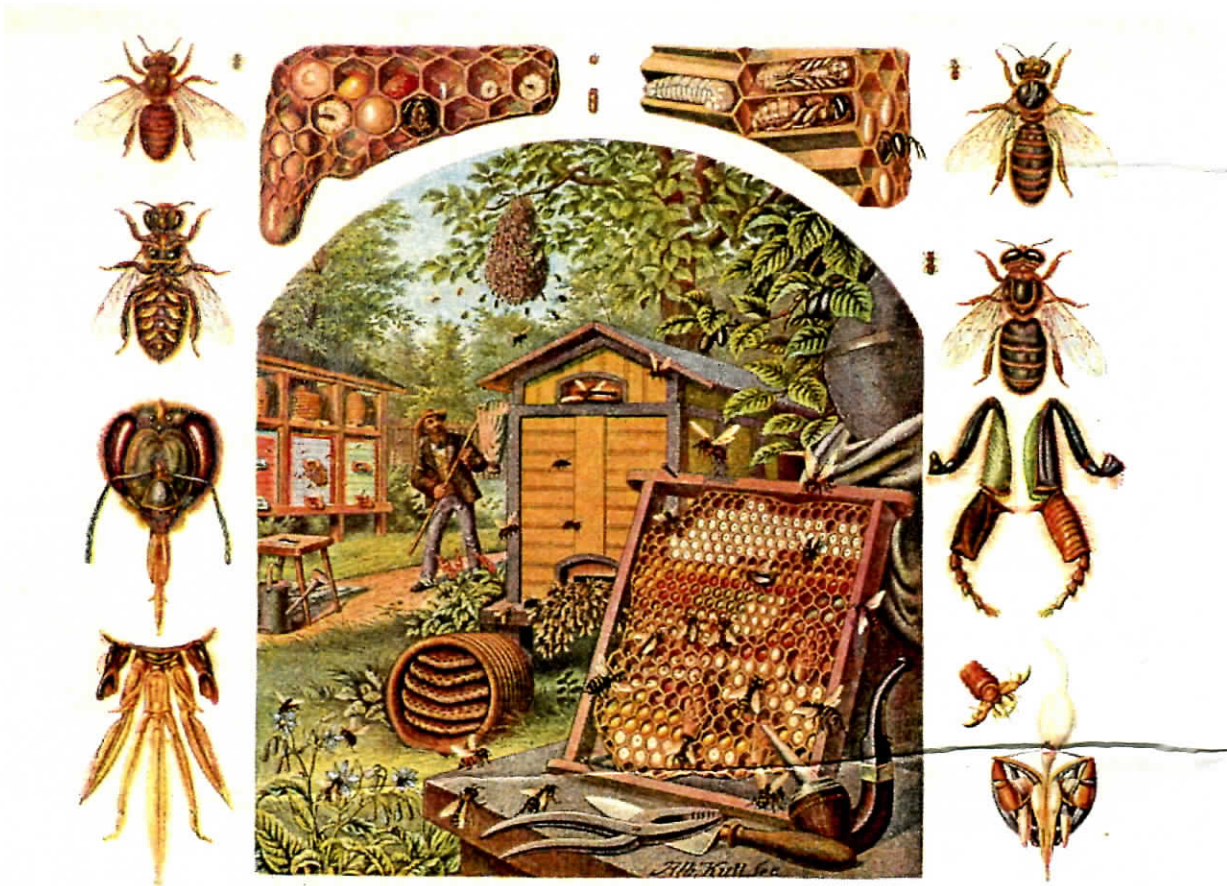
Konkrétní dva obrazy (č. 25 Vlč, č. 61 Liška) kritizuje pro jejich přílišnou krvelačnost ve své příručce např. i Václav Bartušek. Viz: BARTUŠEK, V. *Metodika přírodopisného vyučování pro učitele a kandidáty učitelství*. 2. vyd. Praha: Státní nakladatelství, 1930, s. 101.

²⁸ Fond VM v Olomouci, sig. Pb 8768.

Dnes můžeme význam a rozšíření obrazů, které vydával Jan Kranich nákladem Romualda Prombergra, zhodnotit s odstupem téměř 100 let: ve školách se neoficiálně používaly ještě koncem 20. století - zatím poslední jsme získali do svých sbírek před třemi lety, když se v Přerově rušila základní škola. Stále vzbuzují zájem na našich muzejních výstavách k vývoji školy a učebních pomůcek. Ať schválené či ne, líbily se a byly užitečné ještě dlouhou dobu. Kdyby to Kranich a Promberger věděli, jistě by to uvítali jako satisfakci za jejich obtížné vydávání.

POZNÁMKA

Fotografie Jana Kranicha z fondu VM v Šumperku.

Jan Kranich: Biologické obrazy živočichopisné. Č. 15. Včela.